

ANMELDELSER

ENDNU EN BOG OM KØN, FAMILIE OG PARFORHOLD

Tony Chapman: Gender and Domestic Life – changing practices in Families and Households. Palgrave Macmillan, 2004. 249 sider. Pris 269,95 kr.

Har vi brug for endnu en bog om kønsroller og den (stadig ulige) fordeling af byrder og goder imellem mænd og kvinder? Det mener den amerikanske sociolog Tony Chapman, der med bogen *Gender and Domestic Life – changing practices in Families and Households* sammenskriver en mængde historisk kildemateriale, forskning og analyser af arbejds- og magtfordelingen i hjemmet og familien.

Chapman går til denne omfattende opgave med tre centrale perspektiver:

- Hjemmet og familien i det 21. århundrede er ikke entydige størrelser, men må undersøges i alle deres mange afskygninger.
- Den hjemlige sfære er, uanset de oplevelser af angst, svigt og undertrykkelse mange mennesker forbinder den med, grundlæggende positiv.
- Hjemlige praktikker som husarbejde, omsorg og fritidsaktiviteter er kønnede og antager forskellig værdi afhængig af hvem, der har ansvaret for dem. Men deres indhold er foranderligt og åbent for dekonstruktion, så rutineopgaver kan i et alternativt perspektiv blive anskuet som positive og husarbejde kreativt.

Det er den vestlige familie, og det vi i en vestlig kultur forbinder med hjemmet, som

Chapman interesserer sig for. Derfor står kernefamilien og dens strukturelt etablerede forsørger og husmor (eller –far) også helt centralt i bogen. Chapman går systematisk til værks og undersøger, hvordan disse strukturer har fået indhold siden midten af 1800-tallet, hvor adskillelsen mellem produktions- og reproduktions sfæren for alvor vandt frem med industrialiseringen og fremkomsten af den borgerlige middelklasse. Og samtidig med at han viser, hvordan begge køn – ofte imod hvad der ses som deres egne bedste interesser – har forsvaret den skarpe adskillelse imellem sfærerne, peger han også på, hvilken betydning den kønnede adskillelse har haft for værdien af de opgaver, der knytter sig til hjemmet. Et interessant eksempel er her den næsten antropologiske analyse af rengøring som en symbolsk grænse-sætning via fjernelsen af snavs, samtidig med at netop denne opgave altid som den første er blevet delegeret ned ad den sociale rangstige (typisk til kvinder) i det omfang, det var muligt at skaffe og finansiere hjælp. At der også i dag og i lighedens højborg, Danmark, knytter sig aspekter af klasse og social ulighed til netop rengøringen, ses af det kompromis, der hersker i mange ressource-stærke parforhold: Frem for at tage kampen med deres mænd vælger kvinderne at hyre andre kvinder. Ofte med en anden etnisk, social og uddannelses-mæssig baggrund.

Kernefamilien og den skarpe opdeling i kønnede sfærer er som ramme for familie og

hjem i opløsning. Det kommer bl.a. til udtryk i mange nye samlivsformer, og Chapman undersøger derfor også homoseksuelle forhold, kollektiver, etnisk og kulturelt sammensatte familier og enlige mænd og kvinder – vel nok den hastigst fremvoksende leveform i vestlige samfund. Disse nye samlivsformer frembyder sig som alternativer til de (undertrykkende) strukturer i kernefamilien og det konventionelle parforhold, men viser sig alle på hver deres måde og i forskelligt omfang at reproducere dem: I kollektiverne ender man ofte med en meget traditionel arbejdsdeling samtidig med, at der også her gør sig en særlig værdisætning gældende, idet kvindernes arbejde med omsorg, madlavning osv. er mindre synligt og ikke udløser den samme økonomiske kompensation som det arbejde, mændene gør. I de homoseksuelle parforhold udvikler der sig typisk også en primær omsorgsgiver og en arbejdsdeling, som spejler den, der hersker i heteroseksuelle parforhold. Den afgørende forskel på de homoseksuelle og heteroseksuelle forhold er ifølge Chapman, at især lesbiske kvinder giver udtryk for at *føle* sig langt mere ligestillede end kvinder i heteroseksuelle parforhold.

Studiet af singlelivet viser, at kvinder, der lever alene, bruger mindre tid på hjemmet og husarbejde end kvinder, der ikke gør. Det overrasker de færreste. At mænd, der lever alene, bruger *mere* tid på hjemmet end andre mænd, er straks mere tankevækkende. En central pointe i Chapmans bog er den

stærke påvirkning, som det kapitalistiske samfund har på vores livsformer og valg, ikke mindst når det drejer sig om hjem og familie. Og den hastigt voksende industri af magasiner, rejser og andre tilbud, der knytter sig til singletilværelsen, kunne tyde på, at en ny livsform er ved at etablere sig. Her viser statistikkerne imidlertid noget andet: for langt de fleste repræsenterer det ikke et livsvalg, men en overgangsfase. Ideen om parforholdet og kernefamilien som ramme for hjem og familie er fortsat stærk, uanset om det så først lykkes at realisere denne i andet eller tredje forsøg. Og ser man nærmere på singleindustrien, er den heller ingen reel udfordring. Tværtimod sælger mange af tilbuddene til enlige sig på subtile løfter om veje til en forjættende fremtid i parforhold og kernefamilie.

Trods løbende historier om mændenes fortsatte fordele i forhold til løn og lederstillinger vil de fleste nok være enige i, at det især er på arbejdsmarkedet, at ligestillingen er slået igennem. Statistikkerne taler deres tydelige sprog: Gruppen af kvinder uden tilknytning til arbejdsmarkedet er hastigt svindende, samtidig med at de unge kvinder slår mændene af banen, når det gælder uddannelse. Men er det ensbetydende med lighed imellem kønne? Ser man på statistikkerne, tyder meget på det modsatte. Kvinder arbejder næsten ligeså meget som mændene, men står samtidig – iflg. de amerikanske statistikker – for $\frac{2}{3}$ af arbejdet derhjemme. Og der er en stærk uligevægt i den måde

arbejdet i henholdsvis den produktive og den reproduktive sfære værd(i)sættes. Som Chapman peger på, er der til meget af det arbejde, der ligger i hjemmet og familien, knyttet socialt konstruerede, men uimodsagte forestillinger om lav værdi og status. Det viser sig som nævnt i det tidligere eksempel med husarbejdet, herunder rengøring, som værdiløst rutinearbejde, som kvinder vil delegere til andre socialt lavere rangerende kvinder, i det omfang de har mulighed for det. Og det viser sig også i, at mænd, der har kortere arbejdstider end deres kvindelige partner (eller slet ikke noget arbejde) i modsætning til det man skulle tro, ofte laver mindre i hjemmet end andre mænd. Formentlig fordi en større andel af (lavstatus og feminint) husarbejde yderligere ville true den maskuline identitet, som allerede er rystet alene ved, at kvinden har større succes i arbejdslivet.

Men hvad gør vi så, hvis vi ønsker en mere ligelig fordeling eller værdisætning af opgaver og muligheder? Skal vi støve 70'ernes paroler om at gøre det private politisk af endnu engang? Ifølge Chapman må vi dekonstruere de forestillinger, der knytter sig til de forskellige opgaver i familien og hjemmet, og arbejde med de forestillinger og ideer både mænd og kvinder bringer ind i det. Kan rutinen i madlavning, rengøring og tøjvask hæves fra at være lavstatus og negativ, og kan de kreative og udviklende aspekter i hjemmets aktiviteter få større plads, så er der iflg. Chapman mulig-

hed for at gøre op med de forestillinger om feminint og maskulint, der også i dag spiller så stor en rolle i måden at praktisere hjem, familie og parforhold.

Men skal vi videre ad den vej, er der nok brug for andet og mere end en bog, der primært rapporterer om tingenes tilstand. Hvor sober og veldokumenteret Chapmans bog end er, byder den ikke på mange provokerende og nye indsigter. Tværtimod sammenfatter og underbygger den i højere grad det, vi allerede ved på et mere anekdotisk grundlag. Det er både interessant og sympatisk, at Chapman ser på familier og husholdninger i bredere forstand, end tilfældet er i størstedelen af den kønspolitiske debat. Men det forbliver overvejende på det deskriptive niveau uden at resultere i samlede perspektiver og bud på nytænkning og handling. Selvom det er vigtigt at fastholde, at organiseringen omkring hjem og familieliv er mangfoldig, giver det ikke i sig selv meget nyt til debatten. Og derfor vil den nok ikke finde mange læsere udover flittige sociologistuderende, som vil kunne bruge den som udgangspunkt for dybere studier. Vi andre må søge vores forandring andre steder og konsultere andre, mindre forsigtige forfattere for konkrete bud på hvilken politisk kamp, vi skal føre i privatlivet anno 2009.

Trine Danø, skoleevaluator, Center for børn og unge, Københavns Kommune og *Eva Broegaard*, rådgiver, Danmarks Evalueringsinstitut

FRIGØRELSE OG FREMSKRIDT

Cas Wouters: Sex and Manners. Female Emancipation in the West 1890-2000. London: Sage 2004. 188pp. Price 20.99 UK-Pund, 36 US-dollars.

Norbert Elias' på enhver måde store tobindsværk fra slutningen af 1930'erne om civilisationsprocessen i Europa siden middelalderen har inspireret mange senere historikere til undersøgelser af hverdagslivets historiske processer omkring mad, lys, luft og renlighed. Det er da også Elias, den nederlandske sociolog Cas Wouters fra Utrecht Universitet udtrykkeligt nævner som sit forbillede for denne sammenlignende undersøgelse af udviklingen af gode råd og vejledninger i etiketteopskrifter i især bøger, men af og til også med ugeblade som perspektiv. I centrum står en analyse af, hvordan man(d) gør kur til sin udkårne – i USA, England, Tyskland og Nederlandene – i overklassen og den øvre middelklasse. De otte kapitler (med læservenligt navne- og emneindeks) fokuserer på dagligstuen som ramme for kvindeliv og kurmageri, på om manden bør betale for kvinden, når han inviterer ud eller man kan deles, på arbejdspladsens kønsroller, på kæresteri, forlovelser m.m. og på balancen mellem romantisk kærlighed og seksuel tilfredsstillelse. Wouters anlægger et kulturanalytisk perspektiv på etikette-manualer a la Emma Gads og fortolker dem som en fremskridtsfortælling om frigørel-

sen af kvindekønnet og som en frigørelsesfortælling om forholdet mellem kønnene – i det hele taget. Det er i den generalisering, at mine forbehold rører en anelse på sig.

Perspektivet er at se på overklassen som udtrykket for 'the good society' – altså at se overklassens livsformer som et ideal for resten af samfundet, som med tiden siver ned og accepteres af alle. Det er Torstein Veblens tese fra 1899 og Georg Simmels fra 1910'erne, at de kulturelle former 'siver ned' i samfundet – og altså også Cas Wouters' selv om den forestilling i mellemtiden er blevet imødegået af cultural-studies forskere som Dick Hebdige og mange andre. Men Wouters er overbevisende, når han analyserer samvær mellem kønnene i overklassen under transport, til baller, når man dater, gør kur og arbejder sammen på en arbejdsplads. F.eks. er det en overraskende pointe, at mens forholdet mellem kønnene var friere i USA omkring 1900, hvor man trak på skuldrene af den europæiske skik med chaperoner, når unge piger forlod deres dagligstuer. Datingsystemet og den passive rolle det tilskrev kvinderne, betød at de europæiske landes kvinder efter anden verdenskrig hurtigt kunne færdes mere frit og selv tage initiativ, mens deres amerikanske kønsfæller var henviste til at lade en mand invitere sig. Det betød et popularitetsræs for både kvinder og mænd, som stadig findes i USA, men som har været næsten ukendt i Europa. Det betød også, at man i USA efter 1920 udviklede et system,

f.eks. omkring *taxi dances*, hvor en pige forventedes at yde seksuelle tjenester til gengæld for de penge, de unge mænd spenderede på hende. De tjenester blev sat i system i petting-reglerne, hvor man måtte gøre næsten alt undtagen at have fuldbyrdet samleje. I Europa forventede man tidligere, at der skulle være følelser med i spillet, før en ung pige kunne gå med til noget. Var man først blevet officielt forlovet, var der til gengæld ikke mange grænser.

Mest interessant i Cas Wouters både systematiske, overordnede og empirisk grundige læsninger er de nationale forskelle, som hans materiale tydeligt – og til dels overraskende – påviser. De mange forskelle mellem nære nabolande som Tyskland, England og Nederland danner en kontrast til den meget entydige fremskridtshistorie, der tegnes. For når der samtidig er så store forskelle på manerers udvikling, hvilken rolle har kvindernes – f.eks. suffragetternes eller de senere feministers – egen aktivitet så spillet? Den slags skriver etikettehåndbøger ikke noget om – og Cas Wouters gør det heller ikke. Det er en skam, for det ville tegne et mere komplekst og mindre deterministisk billede af den udvikling mod mere uformelle og mere frie samværsformer som nu står så lysende klart i Europa – med USA som en tilbagestående kontrast. Havde Wouters mere systematisk inddraget f.eks. brevkasser fra ugeblade, så ville billedet sikkert have set lidt anderledes ud. Den konfliktundvigelse, som er så tyde-

lig i bogens mange fine citater fra håndbøgerne, ville have været mindre i mere håndfaste sociale trakasserier om enlige mødre og udnyttelse af tjenestepiger. Wouters inddrager et magasin i kapitel syv, men kun et og samme, nemlig et nederlandsk feministisk magasin, hvor ideologien entydig er feministisk. Man skal ikke klandre forfattere for, at de skriver andre bøger, end man måske selv ville have gjort, men Wouters burde have ekspliciteret tydeligere, hvilke grænser hans empiriske materiale sætter for det felt, han er i stand til at af-søge.

Når det er sagt, så skal det også siges, at Cas Wouters bog er et godt eksempel på, hvordan man kan forene grundigt empirisk arbejde med også meget overordnede systematiske betragtninger. Udviklingen er overordnet gået fra et følelsesregime, hvor kvinden som gåde og uskyldsinkarnation er blevet erstattet af forhold baseret på kendskab til hinanden og udvikling af gensidige følelser. Mens en trend har været at søge det uproblematisk knald – med Erica Jongs roman *Fear of Flying* (1974) som eksempel – er den overvejende trend i dag, at seksualiteten skal kombineres med følelser, med Wouters udtryk 'Love and Lust' er idealet. Chaperone-systemet forsvandt endegyldigt i mellemkrigstiden. Derefter blev idealet, at forældre skulle lære deres børn (læs: døtre) selvkontrol og egne grænser, reglerne blev internaliseret og reflektivt formuleret. Wouters leverer således det empiriske belæg for Anthony Giddens te-

se om øget selvkontrol og internalisering forbundet med øget refleksivitet i det senmoderne. Bogen er velegnet til brug i kønsstudier. Det kunne være interessant at undersøge om der i denne udvikling mod større informalitet, mod mindre forskelle social og nationalt i, hvordan vi omgås vores kærlighedsliv og pardannelser, også har været en udvikling, hvor nogle frirum og muligheder er gået tabt. For kvinder og for mænd – måske endda også for de mennesker, der vælger at leve på andre måder end den dominerende heteroseksuelle. For dem er der slet ikke tale om i de velbjergedes etikettehåndbøger, selvom selv samme overklasser har fostret alternative seksualiteter og livsformer op gennem hele 1900-tallet.

Karen Klitgaard Povlsen
Lektor, Lic. Phil. et mag.art.
Aarhus Universitet
Institut for Informations- og
Medievidenskab

FRA UNDERSÅT TIL INDIVID

Jacobsen, Anette Faye: Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920. Museum Tusulanums Forlag, 2008, 574 sider. Pris: 348 kr.

Har man ikke ofte hørt civilisationskritikere beklage sig over 'det faderløse samfund' eller 'de opløste fællesskaber', som om det var en pludselig samfundsforandring, der lige var sket, og som om alt var fryd og gammen for et par generationer siden. Hvis

man vil have nuanceret denne opfattelse, gør man klogt i at læse Anette Faye Jacobsens ph.d.-afhandling om husbondret. Det er ikke hendes hensigt at romantisere fortidens husbondmyndighed, for som hun skriver, var den ofte undertrykkende for de laveste i hierarkiet. Hun vil skrive historien om det moderne samfunds udvikling. Denne er gerne beskrevet som individualiseringens fremvækst, men i afhandlingen skildres udviklingen i et omvendt perspektiv. I stedet for at sigte på træk, der peger frem mod vor tids individualisme, vil fokus være på dét, som ikke blev moderne, nemlig den kollektivt baserede tænkning og organisering.

I den gamle samfundsorden var en mand enten selv en husbond eller underlagt en husbonds myndighed. Forfatteren anvender to idealtyper til at begribe denne orden: det patriarkalske herredømme, som udfolder sig i den enkelte husstand, og hvor husherrens autoritet omfatter kone og børn, tyende og slægtninge. Som gengæld for den beskyttelse, han yder dem, kan han forlange underkastelse. Det patrimoniale herredømme er opbygget efter samme grundstruktur, men den patrimoniale herre eller fyrste (i dette materiale ofte en herremand) hersker over en mangfoldighed af husstande (i dette materiale fæstebønder og husmænd).

Hvordan ændrer et samfund sig nu fra denne patrimoniale orden til det samfund, vi kender i dag, hvor alle kvinder og mænd over 18 år har stemmeret og ret til at bestemme over

deres eget liv? Det sker naturligvis ikke fra den ene dag til den anden, og det er forfatterens fortjeneste at vise, at historien om, hvordan vi blev moderne og demokratiske (og som vi bruger til at slå den tredje verden i hovedet med) ikke er en entydig fremskridts-historie.

Hun har sat sig for at forfølge tre temaer igennem de knap 200 år, hun undersøger. Den ene er husbondrettens betydning for, hvordan arbejdslivet blev organiseret i det danske landbosamfund. Først blev fæstebønder udskilt fra den patrimoniale myndighed, dernæst husmænd og endelig tyende. Det andet tema er 1800-tallets forestilling om politisk repræsentation, altså hvem bør have stemmeret i et folkestyre, og hvem kan absolut ikke gives denne ret. I dette spørgsmål var det i lang tid opfattelsen, at kun en husbond eller et husstandsoverhoved havde ret til at deltage i landets styrelse. Det tredje tema er den rolle, som retsvidenskab og jura spillede i de samfundsmæssige forandringer.

Det første anslag, der skete mod det patrimoniale herredømme, var da fæstebønder med landboreformerne i slutningen af 1700-tallet blev udskilt af den myndighed, herremanden havde over sine undergivne. Fæstebønder skulle ikke længere underlægges en herskabsrelation men forstås og kategoriseres som kontrahenter i en kontraktrelation. Heraf fulgte, at fæstebønder ikke længere var underlagt hustugt, det vil sige, at herremanden ikke måtte straffe dem

korporligt, for, som der stod i loven, det stred imod den agtelse, som tilkom fæstebonden og hans kone som husfædre og husmødre. Men andre ord: en fæstebonde blev nu respekteret som en husbond, om end med en lille husstand, og ikke længere som en undersåt. Derimod var både husmænd og tyende endnu underlagt både hustugt og det patrimoniale herredømme. Hele opfattelsen af samfundsordenen byggede altså stadig på husbondmyndigheden, den var blot blevet udstrakt til den næste i et nedadgående hierarki.

Når husmænd og tyende stadig var at betragte som undersåtter, skyldtes det, at de stod i et afhængighedsforhold til en anden. Husmanden lejede sit hus af husejeren, som kunne være godsejeren eller gårdmanden, mens gårdmanden var blevet selvejer. Husmanden kunne opsiges fra den ene dag til den anden og blev derfor ikke opfattet som en selvstændig person. Det var først med husmandslovene fra midten af 1800-tallet, at der blev taget retslige skridt til at rykke husmænd ud af husbondrelationen til husejeren. Det skete med ophævelse af pligtarbejde og hustugt. Tyende og kvinder var dog stadig underlagt husbonds myndighed og blev anset for at stå i et afhængighedsforhold.

Hele dette spørgsmål om afhængighed og selvstændighed var afgørende for, hvem der kunne tildeles stemmeret, hvilket er bogens andet tema. I 1800-tallets politiske debatter, blev det diskuteret, hvad der krævedes for at tage del i lan-

dets styrelse, og også her var opfattelsen gennemsyret af en husbondtankegang. Til de første politiske repræsentationer var det udelukkende grundejendom, der talte, men her i midten af 1800-tallet var der adskillige mænd, som kunne anses for at være husbond, altså at være husstandsoverhoved og at være veluddannet og fædrelandskærlig, men som ikke var ejendomsbesiddere.

Derfor blev der til valgretterne i Junigrundloven i 1849 diskuteret, om ikke sådanne mænd også burde have stemmeret. De jordløse husmænd kunne nu inddrages i de stemmeberettigedes gruppe, mens alle kvinder og mænd i et tjenesteforhold, altså mænd som var ansat hos en husbond og ikke havde sin egen, selvstændige husstand, naturligvis ikke kunne stemme. Kvinder var pr. definition afhængige af en ægtemand eller far og derfor helt uden for denne diskussion om husbondret. Men i slutningen af 1800-tallet blev det af nogle politikere fremhævet, at der på flere gårde sad enker i spidsen for en husstand, og at det ville være uretfærdigt ikke tillige at give dem stemmeret. Det var altså ikke som individ, de skulle tilgodeses, men på grund af deres husbondmyndighed.

Fuldt individualiseret valgret blev først indført i 1908 ved Lov om kommunale Valg, og her fik tyende og kvinder endelig valgret, hvilket i 1915 blev udvidet til også at omfatte valgret til Rigsdagen. I samme tidsrum blev forholdene for tyende reguleret først med Tyendeloven i 1854 og endelig med Medhjælperloven i 1921, som

er afhandlingens slutår. Tyende var den sidste samfundsgruppe, som blev viklet ud af sit afhængighedsforhold til en husbond og som endelig blev betragtet som en selvstændig person, der ligesom fæstebonden efter landboreformerne, kunne indgå i en kontraktrelation og ikke en undersåtlig relation. Det er ændringen i det politiske styrkeforhold i Rigsdagen, som muliggør disse forandringer. Nu er det repræsentanter for de umyndige, som får større magt i det politiske liv, og som derfor kan fremsætte et klassesynspunkt med udgangspunkt i individet.

Det er svært at yde denne grundige og omfattende afhandling retfærdighed i en kort anmeldelse, og jeg kan naturligvis kun anbefale, at man selv læser den. Bogen er velargumenteret og skrevet i et klart sprog, den er overskueligt opbygget og kommer rundt om alle hjørner af hele dette problemfelt. Som alle bøger fra dette forlag ser den desuden godt ud. Men jeg kunne alligevel ønske, at Anette Faye Jacobsen ville skrive en lille bog, hvor hun præsenterede hovedteserne for en større læserkreds. En sådan bog ville være uomgængelig i den standende debat om, hvordan vi blev moderne, og den kunne punktere nogle af myterne om, at vi fra den ene dag til den anden gav individet rettigheder.

Anette Faye Jacobsen er historiker og chefkonsulent ved Institut for Menneskerettigheder, og hun anfører i indledningen, at det er hendes arbejde med menneskerettigheder i den tredje verden, der har

været inspiration til denne afhandling. Hun afslutter med at skrive, at en historisk bevidsthed om det lange seje træk i større samfundsprocesser er værd at have med sig, når man involveres i ambitiøse reforminitiativer i de mange nye demokratier. Det kan man kun være enig med hende i, og på den måde bliver denne historiske afhandling særdeles aktuel.

Karin Lützen,

lektor, historie, RUC.

INTRESSANT AVHANDLING OM SERVICEARBETE OCH DESS VILLKOR

Mulinari, Paula: Maktens fantasier & servicearbetets praktik. Linköpings Studies in Art and Science No 414, Linköpings universitet, Institutionen för Tema, 2007, 323 sider. Pris: 220 Svenske kr.

Efter att ha läst Erving Goffmans gamla klassiker *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959), har mina restaurangbesök varit färgade av hans beskrivningar av personals förehavanden när de lämnar gästerna. Tack vare Paula Mulinari och hennes avhandling om servicearbetares villkor i Malmös hotell- och restaurangbransch har nu de goffmanska schablonerna ersatts av en mer nyanserad och mångfacetterad bild av vad det innebär att vara arbetstagare i ett serviceyrke med osäkra anställningsförhållanden, låg lön och oregelbundna arbetstider. Mulinari är kritisk till feministiska

arbetslivsstudiers ensidiga fokus på kön, vilket gjort att 'invandrade' kvinnors arbetsförhållanden och den etnifierad ojämlikhet som skapas i hotell- och restaurangbranschen osynliggjorts. Genom att förena en intersektionell, antirasistisk och postkolonial analys av hur maktordningar dagligen 'görs' och interagerar i serviceyrken i restaurangbranschen, med en uppdatering av sociologen Harry Bravermans traditionellt marxistiska analys av hur maktrelationer och exploatering produceras i själva arbetsprocessen, förnyar hon på ett uppfriskande sätt den feministiska arbetslivsforskningen. Forskningsintresset är inriktat på själva 'görandet' av servicearbete och hur 'arbetarkroppar' i arbetsprocessen pågående rasifieras, bekönas, sexualiseras och klassmärks genom arbetsgivares, kunders och anställdas föreställningar och handlingar och hur detta påverkar förväntningar på arbetskraften och på hur arbetet skall utföras.

För att analysera hur ojämlikheter dagligen produceras genom maktens 'fantasier' om arbetstagarna, tar Mulinari hjälp av ståndpunktsteoriernas fokus på individers upplevelser och erfarenheter. Syftet med avhandlingen är att "utifrån människors erfarenheter analysera och utforska hur och inom vilka ramar som servicearbete görs" (s. 14). Empirin består av 24 intervjuer med kvinnor och män anställda i hotell- och restaurangbranschen, samt insändare publicerade 1999–2005 i den fackliga tidskriften *Hotellrevyn*.

I avhandlingens första del beskrivs såväl Malmös som hotell- och restaurangbranschens utveckling. Dessutom ägnas ett kapitel åt tjänstesamhället och teoribildningar om lönearbete och arbetsprocesser. Som Mulinari påpekar, bygger serviceyrken sedan länge på flexibilitet, vilket annars främst brukar kopplas samman med dagens arbetsliv. I de empiriska delarna diskuteras arbetsmomenten, betydelsen av kroppskrafter, platsen och lokalers utformning, arbetstiders förläggning, kraven på arbetstagarnas ständiga tillgänglighet och rörlighet mellan olika arbetsplatser. Här tar hon också upp arbetstagarnas aktörsskap och pekar på motståndsmöjligheter.

Avhandlingen är välskriven, empiriskt välgrundad och intellektuellt givande. Den intersektionella analysen löper som en röd tråd genom bokens kapitel. Mulinari tydliggör på ett intresseväckande sätt hur föreställningar om kön, etnicitet, sexualitet, ålder och normativa kroppsideal återkommande iscensätts i arbetet, placerar individer i skilda sysslor och skapar ojämlikheter. Anammandet av ståndpunktsteoriernas fokus på individers erfarenheter och upplevelser gör att Mulinari analytiskt lägger sig nära informanternas berättelser i framlyftandet av såväl det problematiska som de positiva upplevelser som får de anställda att stanna kvar i yrket. När hon resonerar om det upplevda kamratskap som arbetstagarna återkommande poängterar vikten av distanserar hon sig dock tillfälligt och påpekar att det upplevda kamratskapet också kan

ses som en *soldaritetsfälla*. Till sammans med de osäkra anställningsförhållandena är det enligt Mulinari just denna positivt upplevda gemenskap som får arbetstagarna att gå på gång utföra andras arbetsuppgifter, jobba övertid och tillsammans organisera arbetet så att det, trots den konstanta underbemanningen, flyter.

Mulinari är påläst. Hon positionerar sig ofta och för avhandlingen igenom en kritisk diskussion med tidigare forskning. Tillsammans med det kompromisslösa maktperspektivet och den analytiska skärpa som visas fram, gör detta avhandlingen till en av de bättre jag har läst. Den rikliga användningen av intervjuцитat tillhör också förtjänsterna. Förutom att ge läsaren en levande bild av arbetsförhållandena ger citaten en viss möjlighet att kritiskt granska grunden för analyserna. Ändå har jag några invändningar.

Till skillnad från de övriga kapitlen framstår inledningskapitlet som något obearbetat och förvirrande då flera syftesskrivningar avlöser varandra. Här hade en uppstramning varit önskvärd. Urvalet av informanter kan också diskuteras då huvuddelen är fackligt aktiva. Mulinari tar upp detta dilemma, men grundar ändå senare och då relativt oproblematiserat sin diskussion om facket och dess betydelse på dessa beskrivningar. Samtidigt som jag etiskt tilltalas av Mulinaris närhet till informanterna och det ofta okritiska anammande av deras beskrivningar, saknar jag också en diskussion om vilka diskurser och etablerade fram-

ställningsformer som strukturerar berättelserna. Medan klass, kön, ras, sexualitet och etnicitet återkommande framställs som något som pågående görs och skapas, verkar informanternas berättelser samtidigt betraktas som en spegling av en objektivt existerande verklighet. Här ställer enligt min mening mötet mellan en traditionell marxistisk analysmodell och de postmarxistiskt och poststrukturalistiskt förankrade intersektionalitetsanalyserna till problem. Mulinari grepp att uppdatera Bravermans fokus på arbetsprocessen betydelse för skapandet av ojämlikheter är lovvärt, men jag saknar ett resonemang om hur Mulinari hanterar de skilda klassbegrepp som är kopplade till de olika teoribildningar som används i analyserna. Nu fixeras yrket och arbetstagarna återkommande i ett strukturellt klassbegrepp som föregår arbetsprocessen, samtidigt som klass framställs som något *flytande* som hela tiden skapas och *görs*.

Ett annat problem är utgångspunkten i informanternas erfarenhet. Här saknar jag en utredning av varför makten i form av arbetsgivare och kunder har 'fantasier', men arbetstagarna har erfarenheter. Är inte erfarenheter också något som framträder och formas diskursivt genom de föreställningar som 'verkligheten' framträder genom? Ett dilemma är också den något onyanserade särskiljande och för-givet-tagna polarisering mellan arbetsgivare och anställda. Som Mulinari vid något tillfälle berör handlar det ibland om små familjeföretag där ägaren och hans familj arbetar tillsammans med de anställda. Det hade varit intressant om Mulinari lyft frågan mer om huruvida det finns fler beröringspunkter än skiljelinjer mellan ägarna och de anställda. Här hade en fördjupad diskussion varit intressant.

Sammanfattningsvis kan jag varmt rekommendera avhandlingen. Genom att tillämpa

den nya intersektionalitetsforskningen analysmöjligheter i en arbetslivsstudie om arbetsprocessens betydelse för reproduktionen av ojämlikheter och marginaliseringar uppdragar Mulinari nya intressanta möjligheter. Genom Mulinari skickligt drivna maktanalyser och provokativa ställningstagande mot makthavarna känns avhandlingen ovanligt uppfriskande. Med den analytiska skärpa som visas fram i såväl de teoretiska diskussionerna som de empiriska analyserna må hon vara förlåten de ontologiska krockarna. Det skall bli spännande att följa hennes fortsatta forskarkarriär. Avhandlingen signalerar en lovande fortsättning.

Marie Nordberg

PhD, forskarassistent,
Centrum för genusforskning,
Karlstads universitet

LITTERATUR

· Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life* New York. Doubleday.

Kirsten Justesen: ICE PEDESTAL #1, 2000

RESEARCH CONFERENCE

GENDERING CLIMATE AND SUSTAINABILITY ISSUES – CHALLENGES – CHANGE

Date: 13-14 March 2009

Place: University of Copenhagen, Bispetorv 1-3, Copenhagen K

Organiser: The Coordination for Gender Studies, Copenhagen University

KOORDINATIONEN FOR
KØNSFORSKNING

Climate@soc.ku.dk · www.sociology.ku.dk/koordinationen